

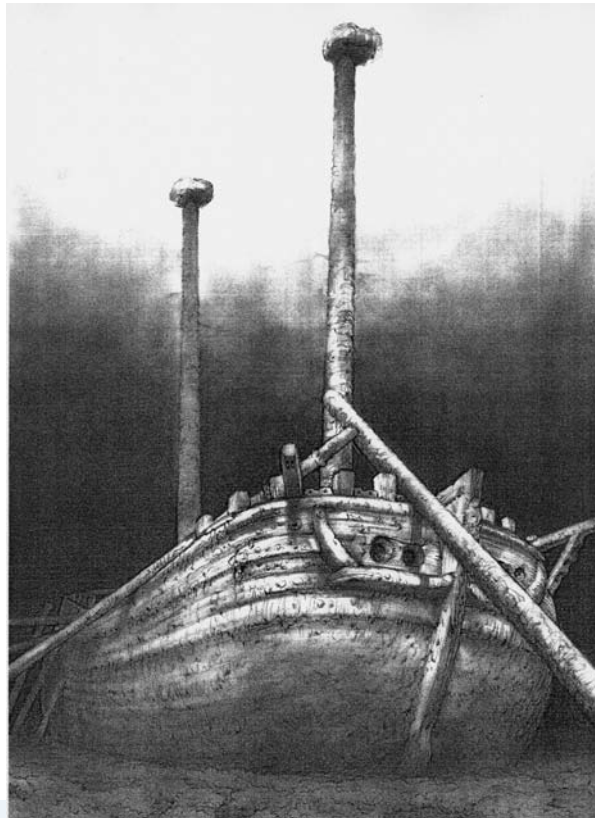
Sander Klos

Journalist, voormalig
hoofdredacteur
Weekblad Schuttevaer

Martijn Manders

Onderwaterarcheoloog /
hoofd Maritiem
Programma bij de
Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed (RCE)

1 – Detail tekening van het voorschip aan stuurboordzijde van de Vrouw Maria. Illustratie Tiina Miettinen, the National Board of Antiquities.

GEDEELD ERFGOED TUSSEN DRIE LANDEN

Het schip, *Vrouw Maria* (1771)

In 1771 verkochten de nabestaanden van de zojuist overleden Amsterdamse destillateur, houthandelaar en kunstverzamelaar Gerrit Braamcamp op een veiling 313 van zijn meest waardevolle schilderijen. Op de kijkdagen kwamen meer dan 10.000 mensen af op de werken van onder anderen Gabriel Metsu, Paulus Potter, Jan Steen, Rembrandt en diens toen beroemdere leerling Gerard Dou. Toen de Russische tsarina Catharina de Grote dit hoorde, beval ze haar ambassadeur in Nederland, Prins Goltzyn, enkele topstukken van Vlaamse en Hollandse schilders te verwerven, bestemd voor het Winterpaleis de Hermitage in Sint-Petersburg.

In september datzelfde jaar vertrok een schip genaamd Vrouw Maria onder kapitein Reynoud Lourens en met een grotendeels Nederlandse bemanning vanuit Amsterdam naar Sint-Petersburg. Aan boord van het circa 154 ton wegende schip was een kostbare lading, eigendom van 34 handelaren. Volgens het logboek waren er aan boord: bloemzaden, boeken, goudomlijste spiegels, zilver, 40.000 kilo suiker, kaas, thee en koffie. Daarnaast lenzen, ivoren eieren, vijgen, 123 kilo kwik, zink, textiel en in die tijd zeer waardevolle verfstoffen én schilderijen, aangekocht door de tsarina en andere vermogende Russen, verpakt in houten kisten met stro. Alleen al Catharina's stukken hadden een waarde van 60.000

Ecus, omgerekend naar de huidige koers minstens twee-en-een-half miljoen euro, en dat is zonder rekening te houden met de tussentijdse waardeestijging van de schilderijen.

Aan de Sont, de vernauwing tussen Denemarken en Zweden en toegang tot de Oostzee, waar tol moest worden betaald, werd overigens niets vermeld en ook niets betaald voor de kostbare kunstlading van het schip. Wel voor de gewone handelswaar? Was dat misschien een tussen staatshoofden gesloten deal? Voor de Finse zuidwestkust bij Nauvo kwam het schip in de problemen, precies op het moment dat de kapitein en zijn bemanning zich hadden teruggetrokken voor het gebed. Het

In 1771 zonk het sneuwschip Vrouw Maria met een kostbare kunstlading naar de bodem van de Oostzee. De lading (deels) was eigendom van tsarina Catharina de Grote en bestemd voor de Hermitage in Sint-Petersburg. Het schip ligt nu in Finse wateren op ongeveer 40 meter diepte. Sinds de ontdekking in 1999 zijn verschillende onderzoeken uitgevoerd, de meeste onder leiding van het Finse National Board of Antiquities, die verantwoordelijk is voor het beheer van het wrak. De duikacties gingen met zo weinig mogelijk versterking van de vindplaats gepaard.

Sinds 2007 praten Nederland, Rusland en Finland over vervolgstappen. Deze drie landen voelen een verbondenheid en gedeelde verantwoordelijkheid voor dit schip. De keuzes voor de toekomst kunnen zowel in situ bescherming zijn, als het opgraven van schip en lading. In de tussentijd is over het schip en haar fascinerende verhaal een tentoonstelling gemaakt door het Nationaal Maritiem Museum in Kotka, Finland. Nu komt deze tentoonstelling mogelijk naar Nederland.

2 – Een textiellood uit Leiden.
Foto: Markku Haverinen, the National Board of Antiquities.

schip raakte uit koers, liep op een rots, maar een zware zee zette haar er overheen. Er werd een anker uitgebracht en de bemanning begon zoveel mogelijk lading aan land te brengen. Op de Finse kust bij Turku stonden conservatoren van de Hermitage klaar om de nat geworden schilderijen op te vangen en te verzorgen. Enkele dagen later – op 9 oktober 1771 – zonk het schip alsnog en verdween het naar een diepte van veertig meter, want de pompen konden het instromende water niet meer weg krijgen mede door het vrij rondstromen van de lading suiker en koffiebbonen. Een deel van de kunstwerken werd geborgen, maar niet die van de tsarina.

Uit bronnen weten we relatief veel over de schipbreuk van de Vrouw Maria. Haar bemanning overleefde de ramp en zij konden een deel van de lading bergen. Vervolgens leidde het verlies van de onvervangbare kunstwerken van Catharine de Grote tot diplomatieke briefwisselingen tussen hooggeplaatste personen aan het Zweedse en Russische hof. Maar toen het schip in 1772 diep was weggezonden, moest de tsarina zich neerleggen bij dit miljoenenverlies.

Twee eeuwen van stilte doorbroken

Pas begin jaren vijftig van de 20e eeuw werd een eeuwenlange stilte doorbroken toen vissers soms hun netten verspeelden op een obstakel onder water bij het inmiddels Finse eiland Borstö. Marineduikers constateerden dat het een scheepswrak uit de 17e of 18e eeuw moest zijn. Al snel doken de namen van de lang verdwenen schepen St.-Michael en Vrouw Maria op. Het bleek de eerstgenoemde te zijn, en in 1747 vergaan, maar vanaf dat moment was de interesse om ook de Vrouw Maria te vinden definitief gewekt. Begin jaren zeventig leidden de geruchten

3 – Presentatie tijdens het in 2012 gehouden congres over de toekomst van de Vrouw Maria in Kotka, Finland.
Foto: Aki Leinonen, the National Board of Antiquities.

4. Een kijkje in het ruim van de Vrouw Maria, gemaakt met een Remotely Operating Vehicle (ROV), uit de video door Riikka Alvik, the National Board of Antiquities.

over de ondergang van de Vrouw Maria tot een inventarisatie van het gebied waar ze vermoedelijk lag. Onderzoekers hadden echter geen materieel en een verzoek om hulp aan Defensie en de Kustwacht werd niet beantwoord. Daardoor konden alleen luchtfoto's van het gebied worden gemaakt. Nader onderzoek liet daarna tientallen jaren op zich wachten, maar de Vrouw Maria bleef vanwege haar artistieke lading opduiken in internationale overzichten van de meest interessante en waardevolle wrakken. Totdat sportduikers in 1999 het wrak herontdekten. De Vrouw Maria stond met twee masten omhoog rechtstandig op de bodem en zat nog vol lading. Slechts een paar voorwerpen werden geborgen.

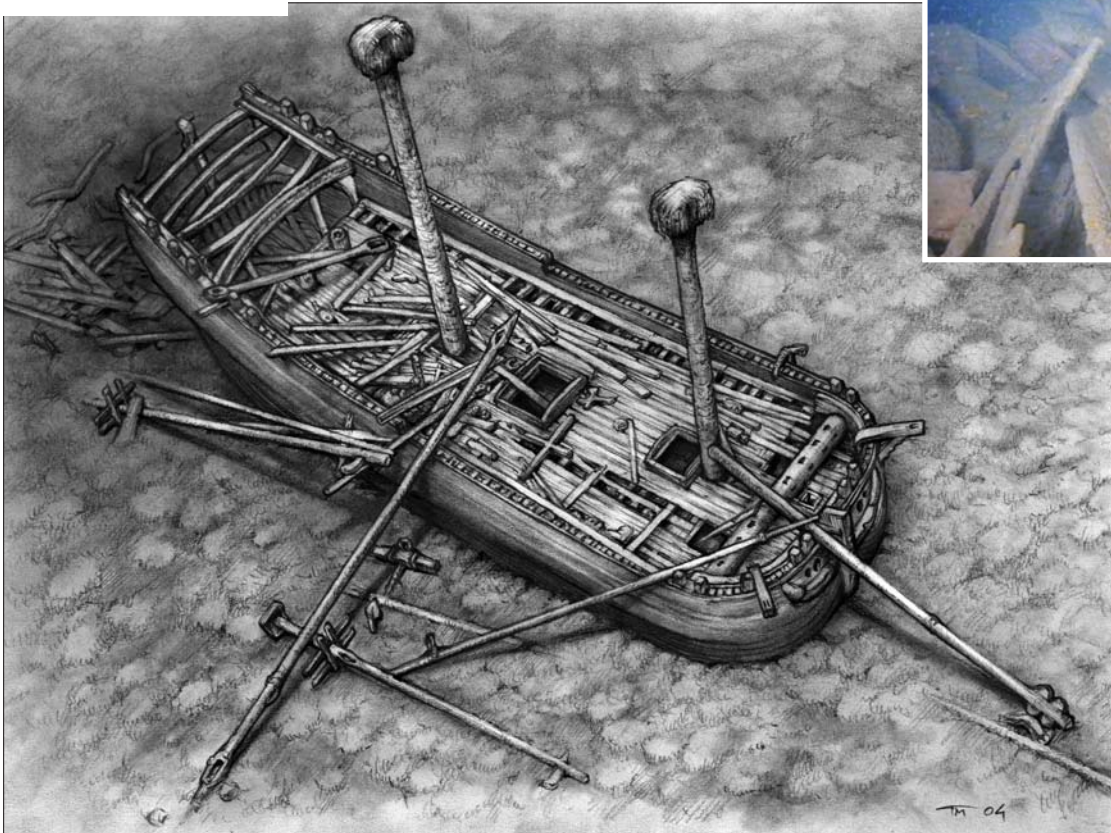
In het Nationaal Maritiem Museum in het Finse Kotka is in 2012 een expositie gewijd aan zowel dit historische schip Vrouw Maria als aan het nabijgelegen wrak van de St.-Michael. Het pronkstuk van de expositie 'Spoils of riches' is een driedimensionale weergave

van het wrak waar de bezoeker doorheen kan manoeuvreren alsof hij zelf een duiker is. Uniek daarbij is dat de animatie begeleid wordt door een 'soundscape'. Onderwater is het overwegend stiller dan boven water, in ieder geval voor de mens. En dit geldt helemaal voor de plek waar de Vrouw Maria ligt. Toch is het er niet doodstil. Er zijn regelmatig (vervormde) geluiden te horen. Dit kan van een scheepsmotor zijn of eenvoudig de wind en de stroming. De Nederlandse ambassade in Helsinki en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed hebben het plan de expositie in 2014 naar Nederland te halen.

Maritiem programma

De afgelopen jaren heeft de Rijksdienst een internationaal Maritiem Programma opgezet, dat focust op onderzoek, behoud en beheer van scheepswrakken, waarvan de Nederlandse Staat het eigendom claimt. Dit zijn vooral de scheepswrakken van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), de West-Indische

5 – De Vrouw Maria van bovenaf gezien. Illustratie: Tiina Miettinen, the National Board of Antiquities.

6 – Detail van een typische Nederlandse kleiaarden pijp. Gekroond met een 'B'. Foto: Markku Haverinen, the National Board of Antiquities.

Compagnie (WIC) en de Admiraliteit (de Marine)¹. De Vrouw Maria hoort daar officieel niet bij. Ze had wel een Nederlandse bemanning, ligt in Finse wateren en had kunstschatten aan boord die eigendom waren van de tsarina van Rusland. Het schip speelt dus een rol in de geschiedenis van zeker drie landen. Het is gezamenlijk erfgoed en kent een gedeelde verantwoordelijkheid. Dit is dan ook de reden waarom de RCE ook bij het onderzoek, bescherming en beheer van dit wrak betrokken wil zijn. Het is alleen door verschillende puzzelstukjes over ons verleden aaneen te leggen, dat we een goed beeld kunnen krijgen van onze geschiedenis. Bij bijzondere scheepswrakken als de Vrouw Maria leggen we als het ware een 'emotionele' claim neer bij de partnerlanden. Hierin vragen we om gezamenlijke inzet van kennis en middelen voor het beheer en goed 'huisvaderschap' door de Finse overheid.

Dat veel van de scheepswrakken op de bodem van de Oostzee van Nederlandse oorsprong zijn, is overigens niet zo verrassend. We weten immers dat de handel op de Oostzee belangrijk was voor Nederland. Per jaar passeerden

er duizenden Nederlandse schepen door de Sont. En van de bulkhandel in granen, hout en onder andere ijzer werd Nederland rijk en kon het de VOC financieren. Het vormde de basis voor de Nederlandse Gouden Eeuw.

Een snauw

De Vrouw Maria is als volgt te beschrijven.² De eikenhouten romp is gladboordig en met de spanten eerst gebouwd. Het schip is 26,30 meter lang en op dekhoogte 7,10 meter breed. De lengte over alles zal ongeveer veertig meter zijn geweest. De grootste breedte op de waterlijn is circa 8,20 meter en de planken zijn vier à vijf centimeter dik. De zwaarste dekbalken zijn 30x25 centimeter, de lichtste 10x10 centimeter. Tussen de ruim vier meter lange achterkajuit en de in het voorschip gelegen stenen kajuit, bevindt zich het ongeveer negentien meter lange laadruim.

Haar tuigage bestond uit twee vierkant getuigde masten met elk drie ra's. De grote mast rijst 15,20 meter boven dek, de fokkemast 13,90 meter. Dit zijn niet de oorspronkelijke lengten. Op dekhoogte hebben beide masten een doorsnee van 49 centimeter en bestaan uit

drie delen. Al reconstruerend, denken de onderzoekers van de Finnish National Board of Antiquities dat de grote mast ongeveer 26 meter boven dek uitrees en de fokkemast 24 meter.

Dezelfde onderzoekers menen dat de Vrouw Maria een snauw was. De snauw staat bekend als een lang, laag en vooral snel schip met scherpe boeg, dat voor de kust- en binnenvaart werd gebruikt, maar ook als adviesjacht bij de oorlogsvloot en in de Oostzeehandel. Dit scheepstype had direct achter de grote mast, onder de mars, een klein mastje, de snauwmast ofwel dodeman, waaraan het snauw- of een gaffelzeil kon worden gehesen. Er is wel een 8,10 meter lange gaffel voor zo'n zeil gevonden, maar niet de giek, de oorspronkelijk snauwmast of het aan de grote mast bevestigde verticale rondhout zelf. Dat het een snauw is, wordt ook ondersteund door de scheepsverklaring van kapitein Lourens, die sprak over 'Snauw Skieppet Fru Maria'.

Afbreekbaarheid

De Vrouw Maria is opvallend goed bewaard gebleven. Natuurlijk heeft het door jarenlang

gebruik te lijden gehad van weer en wind. Maar die omstandigheden veranderden abrupt, toen zij wegzonk naar veertig meter diepte en op een tamelijk stevige zeebodem bleef liggen. De stroming is daar zwak. De temperatuur schommelt tussen nul en acht graden Celsius en het water is niet erg zuurstofrijk, wat het biologische afbraakproces sterk vertraagt. Het Oostzeewater voor de zuidkust van Finland is veel minder zout dan dat in de Noordzee. Het is brak tot bijna zoet. Bacteriën kunnen daarin goed leven, maar veel destructievere zeedieren als de paalworm (*Teredo navalis*) niet. Recent onderzoek in het Europees gesubsidieerde WreckProtect-project³, waarbij ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed betrokken was, heeft aangetoond dat het onmogelijk is voor de paalworm om te overleven in het gebied waar de Vrouw Maria ligt. Tenslotte minimaliseert de diepte van veertig meter de kans op schade door kruiend ijs en is het licht er zwak, wat algengroei belemmert.

En toch heeft aantasting plaats, al is het op veel langzamere schaal: bacteriën zijn namelijk dol op cellulose, een hoofdbestanddeel van hennep en vlas (linnen), waar zeilen en scheepstuigage van zijn gemaakt. Het is dan ook niet verwonderlijk dat deze niet op het schip zijn aangetroffen. Dit voorspelt niet veel goeds voor de schilderijen, want ook schilderwerk werd van vlas gemaakt.

Toekomstplannen

Het is een vurige wens van de Russische regering het wrak van de Vrouw Maria te lichten en de lading te bergen. Hier heeft zij veel geld voor over, daarbij gedreven door de mogelijkheid de kunstvoorwerpen van de tsarina eindelijk op de oorspronkelijke plaats van bestemming – de Hermitage – te krijgen. Maar er speelt nog iets anders. Decennialang is getracht de precommunistische geschiedenis systematisch uit het collectieve geheugen te verbannen. Een geschiedenis waar ook de

Vrouw Maria deel van uitmaakt. Sinds de val van het communisme in de jaren 80 en 90 van de 20e eeuw wordt met alle macht geprobeerd deze achterstand weer in te halen. Aan dit plan zitten echter wel wat haken en ogen.

Ten eerste ligt het wrak in Finse wateren en is de Finse regering in de eerste plaats verantwoordelijk voor het beheer. In situ bescherming is voor haar de eerste optie, zoals omschreven in het Europees Verdrag van Malta (Valletta, 1991) en de UNESCO-Conventionie voor de Bescherming van het Cultureel Erfgoed Onder Water (Parijs, 2001). Ook Nederland ondersteunt dit beleid, al kan het de Finse regering alleen aanspreken op goed ‘huisvaderschap’, omdat het schip geen Nederlands staatsgebied is.

Opgraven is een andere optie. En gezien de opmerkelijk goede staat van het schip met haar bijzondere lading kan het ons veel vertellen over de 18e-eeuwse handel en het leven aan boord van een snauw. Het onderzoek zal dan wel moeten voldoen aan richtlijnen van wetenschappelijk onderzoek en archeologische projectplanning. Internationale afspraken hierover staan vermeld in de Annex (aanhangsel) van de hierboven genoemde Conventie, die door onderwaterarcheologen van over de hele wereld is opgesteld en door alle bij de Verenigde Naties aangesloten landen is geaccepteerd. De financiering zou niet slechts gericht moeten zijn op de berging van de kunstwerken, maar ook op het opstellen van wetenschappelijke vragen, het uitvoeren van een gedegen opgraving en de zeer kostbare conservering van scheepswrak en vondsten. Een voorbereiding voor zo'n uitgebreid onderzoek neemt jaren in beslag. Overleg

hierover is al in 2007 begonnen tussen Finland, Rusland en Nederland. De ligging van het wrak in een Natura 2000-gebied en de economische crisis hebben het vinden van een oplossing waar de drie landen zich in kunnen vinden nog eens extra vertraagd.

Een internationale wetenschappelijke conferentie in het Finse Kotka in 2012 gaf aan dat velen nog steeds zijn begaan met de toekomst van het wrak. Al waren ook hier de ideeën over de wijze waarop niet eenduidig. Zal het schip ooit nog boven water komen? Of blijft het voor altijd liggen op de plek waar het ruim tweehonderd jaar geleden verging? Dan wordt het een ‘lieu de memoire’, een herinnering aan de tijd dat Nederlandse schepen de handel op de Oostzee domineerden, Finland toebehoorde aan het koninkrijk Zweden en de kunstminnende en enigszins verlichte vorstin Catharina de Grote de scepter zwaaide in Rusland.

Noten

¹ Voor meer informatie zie de pagina van Programma Maritiem Erfgoed op www.cultureelerfgoed.nl.

² Zie ook www.nba.fi. De Wrecks In Situ-database (WIS) bevat naast geschreven tekst ook films en links naar meer informatie over het wrak, en verhalen over andere scheepswrakken en onderwatersites, zie www.maritiemprogramma.nl/WIS.

³ Zie ook www.wreckprotect.eu. Er is een boek verschenen bij de tentoonstelling over de Vrouw Maria en de St.-Michael: Eero Ehami, Johanna Aartomaa, Irma Lounatvuori and Erik Tirkkonen (eds), *Lost at sea, rediscovered*, The National Board of Antiquities 2012, 256 pages, paperback, ISBN 978-951-616-228-0. ■

7 – Bezoekers van de tentoonstelling over de Vrouw Maria en de St.-Michael in Kotka maken een virtuele duik op de Vrouw Maria door middel van een spectaculaire kinetisch bestuurbare animatie. De hier aanwezige mensen zijn medewerkers en familieleden van de ambassade van Nederland in Finland, waaronder de ambassadeur Swarttouw. Foto: Aalto University.